नवमः पाठः

द्रष्टव्यं शास्त्रचक्षुषा

पाठप्रवेशः

स्वयमेव सम्पूर्णं विशिष्टाशयसन्पन्नं तथा भावस्य विचारस्य धर्मस्य सत्यस्य औचित्यबोधस्य युक्तिचिन्तायाः च प्रतिपादकं पद्यमेव सुभाषितम् इति कथ्यते । अनेकानि सुभाषितानि अज्ञातकर्तृकाणि भवन्ति । व्यासभासकालिदासादीनां कृतिभ्यः स्वीकृतानि बहूनि सुभाषितानि प्रथितानि । सुभाषितत्रिशती, सुभाषितरत्नभण्डागारः, सुभाषितावली, सुभाषितनीवी इत्यादयः पूर्णतया सुभाषितग्रन्थाः भवन्ति ।

आमुखम्

समस्तमपि कार्यं शास्त्रदृष्ट्या तथा स्वमेधया विवेकेन च विचिन्त्य एव करणीयम् । युक्तिचिन्तां विना कृतं कार्यं निरर्थकं भविष्यति । कालिदासमहाकविना एवमुक्तम् – "प्रायेण सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः" इति । एतादृशानि आशयप्रतिपादकानि चत्वारि सुभाषितानि अत्र पठामः।

विचारेण विना कृतं कर्म आपदां कारणं भवति।

विग्रहः

अविवेकः	-	न विवेकः।
विमृश्यकारिणम्	-	विमर्शं करोति यः सःविमृश्यकारी, तम्।
गुणलुब्धाः	-	गुणैः लुब्धाः।

अन्वयः		**अन्वयार्थः**
सहसा	-	विचिन्तनं विना
क्रियाम्	-	प्रवृत्तिम्
न विदधीत	-	न कुर्वीत
गुणलुब्धाः	-	गुणाभिलाषुकाः
सम्पदः	-	श्रियः
विमृश्यकारिणं	-	विचारशीलं पुरुषम्
स्वयमेव	-	परप्रेरणां विना
वृणुते हि।	-	स्वीकरोति खलु।

भावार्थः

विचिन्तनं विना किमपि कार्यं न कर्तव्यम्। यतः विवेकराहित्यं बहूनां दोषाणां निदानं भवति। यः सम्यक् विचिन्त्य कार्यं करोति तं जनं गुणभिलाषुकाः सम्पदः स्वयमेव प्राप्नुवन्ति।

धनिकत्वं दरिद्रत्वं च अभिलाषानुसारं भवति।

सुभाषितत्रिशती

वयमिह परितुष्टाः वल्कलैस्त्वं दुकूलैः
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः।
स तु भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः।।

पदच्छेदः

वल्कलैस्त्वं - वल्कलैः + त्वम्।
सम इह - समः + इह।
दरिद्रो यस्य - दरिद्रः+ यस्य।
कोऽर्थवान् - कः + अर्थवान्।
को दरिद्रः - कः + दरिद्रः।

विग्रहः

निर्विशेषः - निर्गतो विशेषः।
अर्थवान् - अर्थः अस्य अस्ति इति अर्थवान्।

अन्वयः		**अन्वयार्थः**
इह	-	अत्र
वयम्	-	अस्मादृशाः जनाः

वल्कलैः	-	वृक्षत्वग्भिः
परितुष्टाः	-	सन्तुष्टाः भवन्ति।
त्वं	-	युष्मत्सदृशः जनः
दुकूलैः च	-	पट्टाम्बरैः च।
इह	-	अत्र (आवयोः विषये)
परितोषः	-	सन्तोषः
समः	-	तुल्यः एव।
विशेषः, निर्विशेषः	-	प्रत्येकं वक्तुं विशेषो नास्ति एव।
यस्य	-	यस्य नरस्य
तृष्णा	-	अभिलाषः
विशाला	-	अतिविस्तृतः
स तु	-	स नरस्तु
दरिद्रः भवति	-	निस्वः भवति।
मनसि	-	चिन्तायां
परितुष्टे	-	सन्तृप्तायां सत्यां
कः अर्थवान् ?	-	कः सम्पन्नः? (भवति)
कः दरिद्रः ?	-	कः निस्वः च? (भवति)

भावार्थः

अस्मिन् स्थाने (वनप्रदेशे) अस्मादृशो जनः केवलं वल्कलेनापि परितुष्टः भवति। युष्मत्सदृशः दुकूलादिभिः वस्त्रैश्च तत्रापि सन्तुष्टः भवति। आवयोः परितोषः समान एव। विशेषेण वक्तुम् अत्र किमपि नास्त्येव। यस्य अभिलाषः अतिविस्तृतः भवति स एव दरिद्रः। मनसि सन्तुष्टे सति धनिकत्वं नाम न। दरिद्रता अपि न।

विचिन्त्य एव गुणदोषविवेचनं करणीयम्।

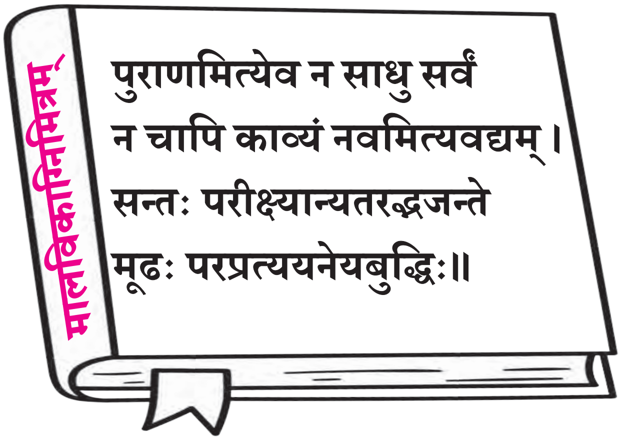

पदच्छेदः

इत्येव	-	इति + एव।
चापि	-	च + अपि।
इत्यवद्यम्	-	इति +अवद्यम्।
परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते	-	परीक्ष्य +अन्यतरत् +भजन्ते।

विग्रहः

परप्रत्ययनेयबुद्धिः	-	परेषां प्रत्ययः परप्रत्ययः, तेन नेया बुद्धिः यस्य सः।

अन्वयः		**अन्वयार्थः**
पुराणं	-	पुरातनम्
इति एव	-	इति हेतुना एव
सर्वं	-	समस्तं
साधु न	-	निर्दोषं न।
नवम् इति	-	नूतनम् इत्यतः
काव्यम्	-	काव्यसाहित्यम्
न च अवद्यम्	-	दोषयुक्तं च न भवति।
सन्तः	-	विद्वज्जनाः

परीक्ष्य	-	युक्तायुक्तविवेचनं कृत्वा
अन्यतरत्	-	द्वयोः एकम्
भजन्ते	-	स्वीकुर्वन्ति।
मूढः	-	अनभिज्ञः
परप्रत्ययनेयबुद्धिः (भवति)	-	अन्याभिमतेन प्रवर्तमानः भवति।

भावार्थः

प्राचीनमिति कारणेनैव सर्वमपि काव्यं निर्दोषं न भवति। तथा नूतनमिति हेतुना सकलमपि काव्यं दोषयुक्तं च न। विद्वज्जनाः सम्यक् परीक्ष्य द्वाभ्यां गुणयुक्तम् एकं स्वीकुर्वन्ति। अज्ञस्तु गुणदोषविवेचनं कर्तुम् असमर्थः सन् अन्येषाम् अभिमतानुसारं प्रवर्तते।

स्वप्रयत्नेन किं सत्यम् इति ज्ञात्वा तदेव स्वीकरणीयम्।

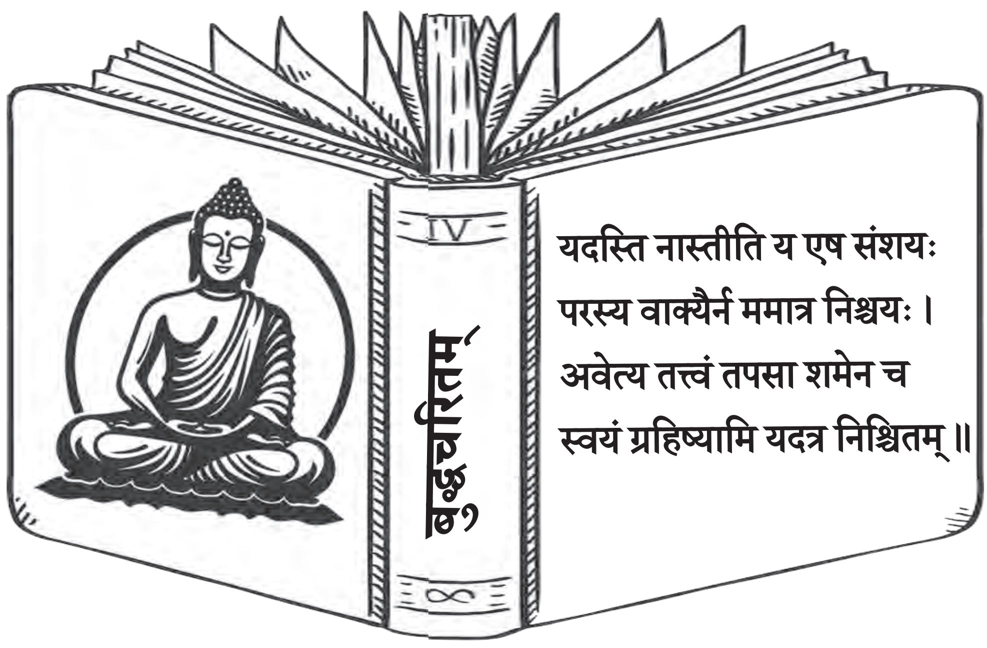

पदच्छेदः

यदस्ति	-	यत् + अस्ति।
नास्तीति	-	न+ अस्ति + इति।

वाक्यैर्न	-	वाक्यैः + न।
ममात्र	-	मम + अत्र।
यदत्र	-	यत् + अत्र।

अन्वयः **अन्वयार्थः**

यत् अस्ति	-	यत् विद्यते
यत् न अस्ति	-	यत् न विद्यते
इति एषः यः संशयः	-	इति अयं यः सन्देहः अस्ति
अत्र	-	अस्मिन् विषये
परस्य	-	अन्यस्य
वाक्यैः	-	वचनैः
मम	-	अस्मादृशानाम्
न निश्चयः	-	निर्णयः नास्ति एव।
तपसा	-	कठिनप्रयत्नेन
शमेन च	-	मनोनियन्त्रणेन
तत्त्वम् अवेत्य	-	सत्यम् अवगम्य
यद् अत्र निश्चितम्	-	यत् (सत्यम्) अत्र निर्णीतम्
(तत्) स्वयं	-	तदेव स्वयं
ग्रहिष्यामि	-	स्वीकरिष्यामि।

भावार्थः

यत् अस्ति यत् नास्ति इति विषये मम सन्देहोऽस्ति। तथापि अन्यस्य जनस्य वचने मम विश्वासो नास्ति एव। प्रयत्नेन मनोनियन्त्रणेन च स्वयमेव तथ्यं ज्ञात्वा तदेव स्वीकरिष्यामि।

पठनप्रवर्तनानि

श्लोकान् सतालमालपतु ।

श्रद्धेयाःअंशाः

अवतरणशैली ।
आशयावबोधः ।
उच्चारणस्फुटता ।

श्लोकानाम् अन्वयं/गद्यक्रमं लिखतु ।

श्रद्धेयाःअंशाः

विशेषणविशेष्यादीनां ज्ञानम्
विभक्तिबोधः ।
वाक्यघटना ।

श्लोकानाम् आशयं स्ववाक्यैः लिखतु ।

श्रद्धेयाःअंशाः

भाषाशुद्धिः ।
आशयावबोधः।
वाक्यघटना ।

इष्टतमस्य श्लोकस्य आस्वदनटिप्पणीं लिखतु ।

श्रद्धेयाःअंशाः

टिप्पणीघटना ।
भाषाशुद्धिः ।
आशयवबोधः ।

जीवने विजयप्रचोदकानां सुभाषितानां सम्पुटं निर्मातु ।

श्रद्धेयाःअंशाः

चयनसामर्थ्यम् ।
युक्तायुक्तचिन्ता ।
क्रमीकरणसामर्थ्यम् ।

क्रियापदपरिचयः

विदधीत - वि पूर्वक डुधाञ् धारणपोषणयोः उभयपदी धातोः आत्मनेपदे विधिलिङ् प्र.पु.ए.व। विदधीत - विधदीयाताम् - विदधीरन्।

वृणुते - वृञ् वरणे उभयपदी धातोः आत्मनेपदे लट् प्र.पु.ए.व।
वृणुते - वृण्वाते - वृण्वते।

भजन्ते - भज सेवायाम् आत्मनेपदी लट् प्र.पु.ब.व।
भजते - भजेते - भजन्ते।

ग्रहिष्यामि - ग्रह उपादाने परस्मैपदी लृट् उ.पु.ए.व।
ग्रहिष्यामि - ग्रहिष्यावः - ग्रहिष्यामः।

ध्येयवाक्यानि, सूक्तानि च समाहृत्य कक्ष्यायामवतारयतु।